

настанови в межах єдиної комуністичної партії України. 24 березня 1920 р. була прийнята постанова ЦК КП(б)У про ліквідацію партії боротьбистів. Її члени отримували можливість стати членами КП(б)У²⁵.

Щоправда, тимчасове бюро приймало до лав більшовиків тільки тих колишніх членів партії, які вступили до УКП(б) ще до білогвардійської окупації України, інших дуже ретельно перевіряли. Було створено ліквідаційні комісії в складі трьох осіб, куди увійшли і представники ліквідованої УКП(б). Зокрема до подільської «трійки» було включено колишнього боротьбиста Козачука, волинської – Помаленького, київської – Любченка²⁶. Друковані органи УКП(б), зокрема часопис «Боротьба», припинили своє існування.

Вступ боротьбистів до лав КП(б)У призвів до значного збільшення українців у лавах цієї партії, збільшив її вплив на селянство. Хоча прихована боротьба між «українською» та «російською» течіями в лавах КП(б)У спостерігалася протягом усіх 1920-х рр., навіть деякі противники політики «українізації», зокрема Д. Лебідь – автор відомої теорії про «боротьбу двох культур» – поставилися до такого об'єднання позитивно. У своєму виступі на VI всеукраїнській конференції у серпні 1923 р. він змушений був визнати, що «боротьбисти внесли здорове повітря в нашу справу постановки і розв'язання національного питання, бо фактично ми були русифіковані і зовсім не цікавились національними властивостями»²⁷.

Отже, наприкінці 1919 р. – на початку 1920-х рр. осередки УКП(б) мали значний вплив на українське селянство, інтелігенцію, частину пролетаріату Правобережної України. Вони фактично допомогли більшовикам встановити свою владу в досліджуваному регіоні. Але взаємини між керівниками УКП(б) та КП(б)У були складними. В першу чергу, – через різний підхід до вирішення національного питання. Погодившись під прямим тиском більшовиків на саморозпуск, боротьбисти почали втілювати свої програмні положення вже в межах більшовицької партії. Саме вони фактично започаткували політику «українізації» 1920-х рр., але це вже тема для іншого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Равич-Черкаський М. Історія Комуністичної партії (більшовиків) України// Вісті ВУЦВК. – 1923. – 2,7 березня; 2. Лихолат А.В. Здійснення ленінсько-національної політики на Україні (1917-1920). – К., 1967; 3. Білошицький С.В. Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи (1917 – перша половина 20-х рр.)// Автореф. дис. канд. іст. наук. Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001; Єфименко О.Г. Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917-1920 рр.)// Автореф. дис. канд. іст. наук. Харківський держ. ун-т ім. В. Каразіна. – Харків, 1998; Козак О.В. Багатопартійність на Україні (1917-1925 рр.). Історіографія проблеми// Автореф. дис. канд. іст. наук. Харківський національний ун-т ім. В. Каразіна. – Харків, 1999; 4. Любовець О.М. Партія боротьбистів в українській революції 1917-1920 рр.// Дис. канд. іст. наук. Київський державний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1993; 5. Панчук М.І. Життя і смерть Олександра Шумського// Про минуле заради майбутнього. – К.: Видавництво при Київському державному університеті, 1989. – С.319-332; Польовий Л.П. Нарком Григорій Гринько// Там само. – С.332-341 та інші праці; 6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп.2. – Спр.260. – Арк.9; 7. Там само. – Арк.15; 8. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.367. – Арк.37; 9. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.260. – Арк.76-78; 10. Там само. – Арк.77-78; 11. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.367. – Арк.128; 12. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.260. – Арк.9, 125; 13. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.260. – Арк.141; 14. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С.184-185. 15. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп.2. – Спр.259. – Арк.17; 16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.470. – Арк.12-13; 17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.145. – Арк.10; 18. Там само. – Арк.18-19; 19. Там само. – Арк. 45; 20. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.258. – Арк.1, 1 зв; 21. Там само. – Арк.2; 22. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 258. – Арк.6; 23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 257. – Арк.1, 4; 24. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 257. – Арк.15; 25. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп.2. – Спр.470. – Арк.141; 26. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.469. – Арк.138, 141; 27. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 28 серпня.

Л.В. Нізова

ІНТЕГРАЦІЯ ДРІБНОГО ВЛАСНИКА В РАДЯНСЬКУ СИСТЕМУ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК 1930-Х РР.)

Проблема інтеграції дрібного власника у соціалістичну систему господарства не ставилася в історіографії (як у радянській, так і в післярадянській період). У радянській період проблема не вивчалася із розумних причин – за відсутності самого інституту приватної власності, існування

якого всіляко приховувалося. Радянська влада не розглядала дрібне товарне господарство як уособлену форму виробництва. Влада її навіть так і не формувала, а вводила в систему радянського господарства як усупільнену і не усупільнену форму останнього з наступним витісненням з неї капіталістичних елементів.

У 80-90-х рр. досліджувалася кооперативна політика в Україні, захищені дисертації, що дали новий матеріал для поглиблення знань з проблем непу¹. Дрібна власність в українському суспільстві залишилася недослідженою проблемою, в тому числі у кустарно-ремісничому та промкооперативному виробництві. Проблема інтеграції дрібного виробника в радянську систему господарства у такій постановці ще не визначилася в історіографії. Перші спроби її дослідження розпочалися тільки в кінці 90-х – на початку 2000-х рр. Серед сучасних досліджень, присвячених новому етапу вивчення дрібної власності в окремих галузях економіки, є праці О. Пиріг, В. Калініченка, О. Сушка². Відповідно, й автором зроблена спроба вивчення проблеми³.

Метою даної статті є визначення системи заходів радянської влади на початку 30-х рр. по прискореному залученню дрібного виробника в радянську систему господарювання.

Наприкінці 20-х рр. уряд відкрито повідомляв про плани загальної пролетаризації, за таких обставин одержавлення дрібних товаровиробників стало для партії центральним питанням. Його рішення зв'язували з основним кількісним показником переваги соціалістичних форм у народному господарстві над капіталістичними. Прискореність подій була наслідком уже відратованих цифр, що на V з'їзді рад СРСР (20–28 травня 1929 р.) переможно прикрасили зведення великих успіхів у соціалістичному перетворенні приватногосподарського сектора: "З'їзд із задоволенням констатує, що п'ятирічний план народного господарства відзначає сильний ріст частки суспільного сектора у всіх основних фондах країни, охоплення кооперацією 54% у кустарній промисловості, до 85% радянського господарства. Все це повинно завдати нищівного удару капіталістичним елементам і забезпечити справжнє свято соціалістичним формам у господарській системі Союзу РСР"⁴.

Радянська влада підганяла країну під ці високі показники, проголошені на усіх форумах, і прагнула реально завершити першу п'ятирічку зі пролетаризованим населенням, хоча б у межах виставлених процентних показників. Одержавлення дрібних виробників стало для керівників партії здвигом важливим питанням, оскільки перевага соціалістичних форм господарства над капіталістичними визначала як матеріальну програму індустріалізації СРСР, так і в цілому успіх більшовицького плану побудови соціалізму в окремо взятій країні. Приватновласницька ініціатива, не обмежена владою, на думку більшовиків, мала тенденцію "зростати щохвилини й у великих прогресуючих масштабах". Тому саме в дрібному товарному виробництві сфокусувалися основні проблеми 30-х рр., у яких з політичними завданнями перепліталися економічні, та все разом втілювалося в народногосподарські плани.

На 1931 р. чисельність зареєстрованих приватних власників-індивідуалів у кустарній промисловості склала 47%. Але партійне керівництво розуміло, що зареєстрована далеко не вся маса дрібних виробників. Значна їх частина вміла ховати свій рід занять від державних органів. Це підштовхувало більшовиків до ще більш рішучих дій. Своєю чисельністю приватники винесли собі вирок. Податкові пільги 1925 р., надання пільг у постачанні сировиною й фінансуванні в 1927–1928 рр., на думку керівництва країни, повинні були підштовхнути кустаря до кооперування, але цього не сталося. Чітко вималювалася найбільш стійка верства (економічно незалежна), що в одержавлену систему промкооперації не вступила би добровільно ні за яких умов. З її представниками більшовики вирішили вести рішучу боротьбу. Україна по кількості дрібних власників-одноосібників як у кустарній промисловості, так і в сільському господарстві займала провідне місце в СРСР. Цим визначалося особливе ставлення до останньої.

Поставлена партією й урядом у 30-ті рр. мета переведення усього населення країни в найманій клас, а приватногосподарського виробництва в одержавлену систему припускала в кустарній промисловості здійснення принципу поступовості: через централізовану промкооперативну систему поступове перетворення виробничих артілей у фабрики і заводи, які базуються на найманій праці. Опір приватних підприємців викликав додаткові заходи з боку партії та уряду. В силу їх протидії держава визначала напрямок тиску на них. Республіки, де існувала велика чисельність дрібних виробників, які увійшли до системи промкооперації, перебували під особливим контролем та тиском. На початку 30-х рр. почався сильний тиск з боку партії та уряду, метою якого було обмеження приватників.

Дії керівників партії безпосередньо щодо дрібних приватників у кустарній промисловості ілюструє постанова кооперативної наради при ЦК КП(б)У, в якій зазначалося, що з метою остаточної боротьби партії з "класовим ворогом" у кустарній промисловості ліквідувалися непмани

.....
як "кровопивці на тілі народу"⁵.

Наступ на приватногосподарське підприємництво кустарів та ремісників здійснювався в двох напрямках. Згори влада знищувала кустарно-ремісничі промисли за допомогою централізованої системи промкооперації, змінюючи її виробничу діяльність. Техніка ослаблення самостійності цих промислів була нескладною. Оголошувався плановий випуск потрібної для держави продукції. При цьому змінювався профіль роботи промислів, але давалася на цей період виробництва держсировина для надолуження нестачі у продукції великої промисловості, яка не вироблялася в необхідній кількості. Знизу урядова влада впроваджувала так звану "чистку соціального складу промкооперації від капіталістичного елемента". Був обраний диференційований підхід у процесі "чистки" кустарів та ремісників "за майновою ознакою", що давав можливість досягати мети.

Цей відстежений партійним апаратом приватногосподарський потенціал викликав появу спеціально створеного механізму знищення приватного підприємництва через систему очищення території внаслідок висилки "куркульських елементів". Це була друга складова в єдиній боротьбі з дрібним приватним виробництвом. Як крайній захід вона застосовувалася в основному напередодні серйозних зовнішньополітичних подій.

Під грифом "цілком таємно" з'явилася директива ЦК ВКП(б) про висилку "ворожого елемента". За підписом секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева було відправлено в ЦК КП(б)У С. Косіору телеграма, у якій говорилося, що відповідно до постанови від 17 травня 1931 р. "по вашій республіці треба провести виселення 30 000 куркульських сімей"⁶. Ця директива ґрунтувалася на загальній постанові РНК СРСР від 1 лютого 1930 р. для всіх приватногосподарських дрібних підприємств.

Кустарі й ремісники за цією постановою відносилися до їх числа. Суто формальне підтвердження наявності механічних двигунів у майстерні або найманої робочої сили включало кустарів і ремісників до класу "ворожих радянській владі елементів" – непманів, призначених для висилки. Як ми бачимо, існувала рознарядка зафіксованої кількості сімей, призначених для виселення. Цифра для республіки встановлювалася не за кількістю цих сімей в Україні, а по заготовленому рішенню центральної влади. Результатом його здійснення мало стати розсосередження українського, приватногосподарського за своєю природою, населення в різні віддалені райони країни, насамперед у Сибір. Але головною причиною вироблення крайніх мір і рішень ЦК ВКП(б) по Україні була стійка непокора дрібних приватників радянській владі. Ця характерна риса самостійних підприємств була діючою і в системі промкооперації. Компартійно-радянське керівництво усвідомлювало, що блискавичного перетворення приватногосподарської природи кустарів домогтися не можна, й тому прагнули спочатку обмежитися одержанням від них продукції за затвердженим планом. Одночасно більшовики створювали умови для поступового згортання приватногосподарського середовища. Таким чином, будь-яку підприємницьку діяльність кустарів і ремісників вони директивно оточували заборонами та постійно «чистили» від осіб, що не підкорялися пролетаризації.

Більшовики невдовзі визначили й третій напрямок боротьби – політику постійних реорганізацій усієї системи промкооперації, попередньо здійснивши її централізацію. За постановою Вукопромради від 30 серпня 1931 р., промислово-кооперативні організації переводилися в господарсько-розрахункові об'єднання. Тобто державне забезпечення сировиною по держрозцінках промкооперативів (як було встановлено постановою від 3 травня 1927 р.) змінювалося. Надання промкооперативам сировини в 1927 р. владою було актом спеціальної тимчасової дії для відтискування скупника-хазяйчика від кустарно-ремісничих промислів.

Сировинне підживлення кустарів і ремісників по низьких розцінках дало можливість радянській владі залучити на свій бік дрібних приватників у 1927 р. Схопивши наживку, найбідніша частина їх прийшла в промкооперацію. Більш заможні дрібні виробники вичікували або створювали лжекооперативи з оформленою на папері діяльністю. Через підставні промислові кооперативи частина дрібних товаровиробників, яка не ввійшла в систему, користувалася дешевою держсировиною. Переконавшись у такій діяльності промкооперативів, у 1930 р. керівні органи підкорегували свою допомогу й ухвалили, що сировина для переробки по держрозцінках надаватиметься тільки за відповідну кількість готової продукції. Випуск останньої по держрозцінках визначив кількість реально існуючих кустарно-ремісничих промислів. Вона виявилася нечисленною.

У серпні 1931 р. керівництво Вукопромради перевело промкооперативи на госпрозрахункову систему. Держава відмовилася фактично від донорського постачання кустарно-

ремісничого виробництва. Спеціальною постановою було затверджено 12 галузевих госпрозрахункових об'єднань: шкіряно-взуттєве, харчове, текстильне, деревообробне, мінеральне, хімічне, паливне, лозно-рогове, по металу, культ-поліграфічне, побутове та транспортне. Крім галузевих нововведень було створено триступінчасте підпорядкування в центральній системі управління: центральна, міжрайонна і низовка⁷.

Кустарну промисловість поставили, таким чином, у повну залежність від державного управління. Кошти промислів центральної промкооперативної структури використовувалися владою. Остання при перебудові промкооперації забрала в державну казну всі грошові заощадження приватногосподарських промислів, а обібраних посадила на мізерні зарплату й фінансування. Так, у реорганізаційну кампанію 1931 р. вже напрацьовані нові оборотні кошти в системі промкооперації знову експропріювали в держказну. З 1927 р. цю систему було реорганізовано вже тричі. А якщо здійснити екскурс в історію, то діюча за вказівкою правлячої партії промкооперація з 1922 р. була трансформована вісім разів. У всіх випадках радянська влада домагалася цілі, хоча б ревізії коштів, якщо не вдавалося досягти кінцевої наміченої мети – пролетаризації всього приватногосподарського складу дрібних товаровиробників – кустарів та ремісників.

І знову дрібні приватники в знак протесту тікали з майстерень, переходячи на нелегальне становище, тим самим блокуючи планомірне кооперування. Наприкінці 1931 р. Вукопромрада нарахувала замість 500 тис. дрібних виробників лише 300 тис⁸. Перекроюючи господарську діяльність кустарно-ремісничих промислів, керівництво країни в економічному плані підпорядковувало собі дрібних виробників, позбавляючи їх самостійності, підготовляючи поступово таким чином остаточну пролетаризацію всіх кустарів і ремісників.

Для проведення повномасштабних дій щодо одержавлення дрібних товаровиробників Сталін створив гнучку систему керівних кадрів у країні за принципом: "кадри вирішують усе". Спеціально підготовлені керівники зайняли місця в усіх приватногосподарських системах, у тому числі й у кустарній промисловості. Вони активізували зміну старого керівництва промкооперації та створення нового, необхідного для реорганізації центру кустарно-ремісничого виробництва. Це були нашвидку підготовлені "специ" та функціонери, які проводили політику партії й уряду на місцях. Радянська влада особливо ретельно займалася добором складу номенклатурних працівників. Для них керівництво розробило спеціальну систему так званих привілеїв, що давалися їм за віддану службу.

Крім створення номенклатури та впровадження її на місцях, радянська влада використовувала старий апарат кустарно-ремісничого виробництва, що залишився від дореволюційної системи, поступово прилучаючи його до загального статусу керівних працівників. Спочатку необхідність у ньому була величезна, особливо в період відновлення країни, коли після війни ще не працювала велика промисловість. Будь-яка допомога у виробництві давала додатковий випуск продукції. Тому радянська влада наполегливо створювала свою когорту фахівців-керівників, поступово виховувала відчуженість керівного ядра працівників від дрібних товаровиробників у промкооперації, байдужість його до потреб простих людей. В основу цього було покладено принцип "ліс рубають – тріски летять". За приналежність до категорії керівників такі працівники відзначалися кращими умовами життя, підгодовувалися дефіцитними пайками й іншими привілеями. Як тільки керівник промкооперації потрапляв у державну сферу побутово-постачальної системи, його відразу ж оточувала специфічна атмосфера, привабливе обслуговування (за спецзамовленнями, спецбуфетами, спецскладами). Система номенклатури значно відрізняла його від загального трудового життя, наприклад у майстернях кустарно-ремісничого виробництва. За лініями центру на різних рівнях (чим вище, тим більше) охоплювалися мережею привілеїв керівники низових ланок кустарної промисловості. Привілеї, що давалися останнім, змушували їх зконувати вказівки влади та самовіддано їй служити. В дуже швидкі строки було організовано цю номенклатурну систему. Якщо в травні 1927 р. тільки було проголошене створення об'єднуючої системи кустарної промисловості – промкооперації, то до початку 30-х рр. її керівництво повністю зконувало всі вказівки партії й уряду, навіть ухвалювало зустрічні плани.

Діюча з 1927 р. система "призначенства" керівництва кустарною промисловістю спочатку провадилася на виборних засадах. Вона дала можливість почати впровадження більшовицьких спеціалістів для охоплення ними у дальшому всієї приватногосподарської промкооперації. З 1930 р. це "призначенство" набуло стовідсоткового характеру.

Радянська влада успішно провела відчуженість керівництва від трудового процесу в кустарно-ремісничому виробництві через центр промислової кооперації. Державою було створено цю централізовану систему керівництва, яка з 1932 р. повністю виконувала всі вказівки і

.....
готувалася до завершальної боротьби з приватним виробництвом. Було створено Всекопромраду замість Центрального комітету промислової кооперації та кустарної промисловості при РНК СРСР, що почала існувати з 21 квітня 1930 р.

Крок за кроком йшло одержавлення системи промислової кооперації. З 1932 р. Комітет з питань кустарно-ремісничого виробництва (Всекопромрада) одержав необмежені повноваження: скликати кооперативні з'їзди, вирішувати спірні питання, створювати спецбригади з перевіркою роботи на місцях⁹. Всекопромрада створила по всіх республіках через свої керівні кадри аналогічну систему управління. Український центр (Вукопромрада) вірно служив радянській владі. Це підтверджувалося кожною фразою документів III зборів уповноважених цього органу. У підсумковому звіті цих зборів зазначалося "сумлінне виконання директив партії й уряду в справі ліквідації всієї приватногосподарської системи кустарної промисловості, і, у першу чергу, українських сильних промислів: тютюнового, хромового, деревообробного, черепичного, червонодеревного, крупорушного, мірошницького, соняшникового, лозного, ткацького, вишивального, взуттєвого"¹⁰.

Український центр промкооперації загальною директивою поєднав у собі всі зв'язки кустарно-ремісничої промисловості в республіці та надалі взяв на себе місію її керівника по перетворенню всіх промислів у ширвжиткові майстерні. Квітучі у минулому українські промисля системою Вукопромради спеціально реорганізовувалися й були ліквідовані. Замість них Вукопромрада проводила організацію виробництва ширвжитку з утилю, сурогатів, відходів, надалі переводячи ці промисли в майстерні по ремонту взуття, одягу, металевих та інших виробів¹¹.

Радянська влада, що довго добивалася контролю за дрібнобуржуазною стихією, нарешті одержала підпорядковане їй управління кустарно-ремісничою промисловістю. Розроблена система вирощування спеціальних управлінських кадрів вирішила в період 30-х рр. головне завдання – проведення пролетаризації в країні, одержавлення приватногосподарських підприємств. Вона була прекрасним провідником у маси директив партії. Більше того, система вислужування керівними кадрами нових привілеїв породила організацію зустрічних "ініціатив з місць". Це виявилось в зборі коштів на індустріалізацію, у зустрічних планах до річниці, у здійсненні п'ятирічного плану за 4 роки, у зборі зернових у період неврожаю тощо. Особливо наочним прикладом таких ініціатив були різні кампанії по зборах коштів у населення під прикриттям красивих гасел, що дозволяло продемонструвати "свідому ініціативу" населення країни, яке відгукнулося на заклик партії й уряду допомогти державі в справі індустріалізації, у справі боротьби з неврожаєм тощо.

У кустарній промисловості впроваджувалися заклики до виготовлення поза планом певної продукції дрібного виробництва, коли велика промисловість недоопрацьовувала свої програми. Це широко описувалося в газетах, повідомлялося по радіо, висвітлювалося всіма засобами масової інформації. Партія переконувала населення країни, що радянський народ живе спільними інтересами. При цьому використовувалася довірливість населення, в людині намагалися пробудити кращі сторони її характеру, наприклад, бажання допомагати ближнім, тим, хто відстає, хто потрапив в біду не за рахунок надлишків, а шляхом пожертвування найнеобхіднішого. Але значна частина населення країн на початку 30-х рр. ще була далека від подібних ініціатив. На першому плані стояли власні бажання, прагнення здійснювати приватновласницькі ініціативи у кустарній промисловості та сільському господарстві. Віддалені плани партії мало цікавили приватників. Свої кошти вони хотіли вкладати в розширення своїх господарств, а не в економіку міфічного комуністичного суспільства. Вони бачили конкретні дії спецбригад, що приходили звідбирати у них кошти, зерно, продукти, промислові товари. Романтика революційного життя в країні їх не цікавила.

Для вилучення фінансових заощаджень створювалися спеціальні "ударні бригади". На їхнє створення Наркомфін СРСР виділив значні кошти й надав їм необмежені повноваження. (Постанова НКФ СРСР від 20 грудня 1932 р. "Про роботу з фінансовим активом")¹². Компартійно-радянське керівництво надавало величезного значення збиранню коштів у населення. Для цього вживалися жорсткі заходи. Держава свідомо йшла на "закручування гайок", оскільки криза 1932 р. не поступалася масштабами й глибиною кризі 1921 р. Як і в період "воєнного комунізму", ударні бригади забирали всі заощадження в населення, а у селян – зерно. В деякі райони, де було недовиконано "мобілізацію коштів", спецбригади посилали "фінударників" для посиленого тиску на місцевих жителів. Виконання плану преміювалося як особлива праця по внеску в хід збору коштів. Таким активістам видавали спеціальні почесні книжки "фінударника". Одеський облвиконком був премійований за хлібозаготівлю і мобілізацію заощаджень населення в 1932 р. як кращий республіканський "фінактивіст"¹³.

Саме 1932 р. став роком найрішучих заходів по остаточному одержавленню маси дрібних

приватних виробників країни, які не скорилися владі. Для всіх, хто чинив опір рішенням партії та уряду, не залишалося жодного шансу вижити. Створювався механізм терору щодо дрібних приватних власників. Таким чином формувалося суспільство тотального підпорядкування рішенням державних завдань, де колгоспи відігравали роль головного організаційного способу тоталітарного впливу на дрібних виробників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995;
- Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу. – К. 1994; Низова Л.В. Развитие промышленной кооперации на Украине в 1920-е годы// Автореф. ... дис. к.и.н. – К., 1988; 2. Пиріг О. Ринок і торгівля України (історичний аспект). – К., 1996; Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997; Сушко О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємства в Україні періоду непу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. – К., 2003; 3. Низова Л. Інтеграція дрібного виробника власників радянську соціально-економічну систему (на прикладі втягнення кустаря і ремісника в промкооперацію УРСР). – К., 2006; 4. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917–1967. – М., 1967. – Т.2. – С.65; 5. Центральний державний архів громадських організацій України (Далі –ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.6. – Спр.184. – Арк.23; 6. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.8. – Арк.83; 7. Російський державний архів економіки Російської федерації (Далі –РДАЕ РФ). – Ф.374. – Оп.8. – Спр.1653. – Арк.6; 8.Промкооперація України за 1929–1932 р. – Харків, 1932. – С.26; 9. РДАЕ РФ. – Ф.5136. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.4; 10. Промислова кооперація України. 1929–1932 р. – Харків, 1932. – С.3-4; 11. ЦДАВО України. – Ф.337. – Оп.1. – Т.3. – Спр.6720. – Арк.6; 12. РДАЕ РФ. – Ф.7733. – Оп.10. – Спр.313 – Арк.124; 13. Економічне життя (Київ). – 1932. – №7. – 24 листопада

В.І. Петренко

„ЧЕРВОНІ ВАЛКИ” В СИСТЕМІ ХЛІБЗАГОТІВЕЛЬНИХ РЕКВІЗИЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

Проблематика голодомору 1932–1933 рр., незважаючи на те, що досліджено десятки раніше невідомих “білих плям”, опубліковано значну кількість наукових праць і сьогодні залишається однією з найактуальніших у вітчизняній історіографії.

Одним із найважливіших напрямків досліджень голодомору є висвітлення його причин. В цьому контексті особливе місце посідає злочинна політика більшовицької влади в здійсненні систематичних, постійно зростаючих, примусових хлібзаготівель, які призвели до трагедії українського народу.

В українській радянській історіографії тема голодомору 1932-1933 рр. була майже не розробленою. Якщо її і розглядали, то лише як проблему, “штучно вигадану буржуазними націоналістами” з метою очорнення політики компартії на селі в 30-х рр. Таке ставлення зводилося здебільшого до викриття класової суті поглядів українських зарубіжних дослідників.

Ситуація суттєво змінилася з проголошенням незалежності України. Вже на 5-й Всеукраїнській конференції “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України”, яка проходила у Кам’янці-Подільському в 1991 р., сім доповідей стосувалися питання голодомору. Зокрема С. Кульчицький виступив з темою “Смертність населення УСРР у 1933 р.: (територіальний аспект)”, І. Пашук – “До питання фальсифікації правди про голодомор 1933 р. на західноукраїнських землях”, Г. Юхименко – “Голод 1932-1933 рр. на Україні: причини та наслідки”, в якій вказав на злочинну роль примусових хлібзаготівель в українському селі та ін¹.

У цьому ж році була видана праця “33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал”. Дане видання, створене за ініціативи письменника В. Маняка та його дружини Л. Коваленко-Маняк, більше 2-х років поневірялося по різних видавництвах. Цінність його в тому, що в Україні вперше, на основі архівних джерел і 1000 свідчень людей, яким вдалося вижити, національну трагедію правдиво названо голодомором-геноцидом українського народу. В книзі подані наукові коментарі, написані відомими в Україні вченими-істориками І. Шульгою, В. Калініченком, В. Ткаченком, М. Трояном².

Автори монографії “Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу” О. Веселова, В. Марочко і О. Мовчан намагалися віднайти закономірності, спільне і відмінне в українських голодоморах ХХ ст. Частина праці, яка стосується проблеми голоду 1932-1933 рр., заслуговує особливої уваги. Її дослідник В. Марочко наполягав, що трагедія зумовлена широкомасштабними політичними, соціально-економічними експериментами ВКП(б) в Україні³.